

ศาลรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ภายใต้หลักนิติธรรม

นุรักษ์ มาประณีต

ประธานศาลรัฐธรรมนูญ

ข้อความเบื้องต้น ภาพรวมของการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือ สิทธิมนุษยชนของประเทศไทย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บัญญัติไว้ในมาตรา ๑ ให้ประเทศไทยเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียว จะแบ่งแยกไม่ได้ และมาตรา ๒ บัญญัติให้ประเทศไทยมีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข หลักการสำคัญทั้งสองประการที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญนี้ ถือเป็นบทบัญญัตินิรันดร์ (eternity clause) ของรัฐธรรมนูญไทยซึ่งสะท้อนถึงประวัติศาสตร์และรากเหง้าของดินแดนที่เคยมีชื่อรู้จักในหมู่ชาวตะวันตกว่า “สยาม” ซึ่งดำรงอยู่ต่อเนื่องกว่า ๗๐๐ ปี

ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ (ค.ศ. ๑๙๓๒) โดยระบบรัฐสภาที่มีรูปแบบแตกต่างกันไปตามรัฐธรรมนูญแต่ละฉบับ โดยรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันเป็นรูปแบบสภาผู้แทนราษฎรมาจากการเลือกตั้งโดยตรงของประชาชน และวุฒิสภาซึ่งมาจากการเลือกกันเองทางอ้อมของประชาชนจากบุคคลซึ่งมีความรู้ ความเชี่ยวชาญ ประสบการณ์ อาชีพที่หลากหลายของสังคม มีนายกรัฐมนตรีที่มาจากการเสนอชื่อและให้ความเห็นชอบโดยรัฐสภา มีศาลเป็นองค์กรผู้ใช้อำนาจตุลาการ แยกเป็นศาลรัฐธรรมนูญ ศาลยุติธรรม ศาลปกครอง และศาลทหาร

ประเทศไทยมีเศรษฐกิจในระบบเสรีนิยมที่สอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีโอกาสได้รับประโยชน์

จากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไปพร้อมกันอย่างทั่วถึง เป็นธรรม และยั่งยืน สามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยจัดการผูกขาดทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม และพัฒนาความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของประชาชนและประเทศ โดยรัฐจะไม่เข้ามาแทรกแซงหรือประกอบกิจการที่มีลักษณะเป็นการแข่งขันกับเอกชน เว้นแต่กรณีที่มีความจำเป็นเพื่อประโยชน์ในการรักษาความมั่นคงของรัฐ การรักษาผลประโยชน์ส่วนรวม การจัดให้มีสาธารณูปโภคหรือการจัดทำบริการสาธารณะ อีกทั้งในการพัฒนาประเทศ รัฐพึงคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการพัฒนาด้านวัตถุกับการพัฒนาด้านจิตใจและความอยู่เย็นเป็นสุขของประชาชนประกอบกัน

สังคมไทยเป็นสังคมที่ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทและวัฒนธรรมแบบเอเชียที่ให้ความเคารพนับถือต่อผู้มีวัยวุฒิ คุณวุฒิ หรือมีคุณงามความดี นอกจากนี้ ปวงชนชาวไทยยังจงรักภักดีและเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นสถาบันหลักของชาติที่ทรงปกครองดูแลประเทศไทยและชาวไทยให้ร่มเย็นมาเป็นเวลาช้านาน

ประเทศไทยเป็นภาคีสถิติสัญญาด้านสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติหลายฉบับ มีการเคารพสิทธิมนุษยชนในระดับรัฐธรรมนูญ โดยมีคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ในการป้องกันการละเมิดสิทธิมนุษยชน รวมถึงการสนับสนุนและส่งเสริมการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ทั้งนี้ ในปี พ.ศ. ๒๕๖๐ (ค.ศ. ๒๐๑๗) รัฐบาลไทยโดยคณะรัฐมนตรี ได้ประกาศให้การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเป็นวาระแห่งชาติอีกด้วย

ประการสำคัญที่สุด ซึ่งเป็นหัวข้อหลักของการประชุมทางวิชาการในครั้งนี้ คือเรื่องของหลักนิติธรรมนั้น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบัน มาตรา ๓ วรรคสอง บัญญัติให้รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล องค์กรอิสระ และหน่วยงานของรัฐ ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และหลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุกของประชาชนโดยรวม

“หลักนิติธรรม” จึงถือเป็นหลักการสำคัญในรัฐธรรมนูญไทย ที่ผูกพันต่อทุกองค์กรของรัฐ เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญและกฎหมาย ซึ่งถือเป็นบทบัญญัติอันเป็นลายลักษณ์อักษร ในขณะที่หลักนิติธรรมนั้นมีความเป็นนามธรรม เช่นนี้แล้วหลักนิติธรรมคืออะไร และหลักนิติธรรมของไทยนั้นมีความเหมือนหรือแตกต่างจากหลักนิติธรรมสากลหรือในประเทศต่างๆ อย่างไรบ้าง ในการบรรยายครั้งนี้ จะได้นำเสนอเนื้อหาเริ่มตั้งแต่ข้อความคิดเกี่ยวกับหลักนิติธรรม ทั้งในความหมายที่เป็นสากลและในทางคดี

ของไทย หลักนิติธรรมที่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย บทบาทของศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพตามหลักนิติธรรม และบทบาทของศาลรัฐธรรมนูญในการผดุงรักษาระเบียบกติกาทิศทางการเมืองการปกครองให้เป็นตามหลักนิติธรรม เพื่อนำไปสู่ทศวรรษและตอบคำถามที่ว่า หลักนิติธรรมของไทยนั้นเหมือนหรือแตกต่างจากหลักนิติธรรมสากลอย่างไร และศาลรัฐธรรมนูญมีบทบาทอย่างไรในการนำหลักนิติธรรมมาใช้เพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ตลอดจนการสร้างคุณภาพของการเมืองการปกครองของไทย

ส่วนที่ ๑ ข้อความคิดเกี่ยวกับหลักนิติธรรม

หลักนิติธรรม (The Rule of Law) หรือที่คนส่วนใหญ่แปลว่า “หลักการปกครองโดยกฎหมาย” เป็นแนวคิดที่มีมาช้านานแล้วตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ ซึ่งเกิดจากการค้นหาหลักการปกครองที่ดีที่สุด ดังที่เพลโต นักปราชญ์ชาวกรีกเคยเสนอรูปแบบการปกครองโดยราชาปราชญ์ (Philosopher King) ที่เชื่อว่าจะเป็นการปกครองที่ดีที่สุด โดยผู้ปกครองคือตัวราชาปราชญ์นั้นจะต้องเป็นทั้งคนเก่งและคนดี มีคุณธรรมจึงจะปกครองบ้านเมืองด้วยความถูกต้องชอบธรรม แต่โดยความเป็นจริงแล้วในท้ายที่สุดเพลโตก็ไม่สามารถหาใครที่สมบูรณ์แบบพอที่จะเป็นราชาปราชญ์ในอุดมคติได้ ในบั้นปลายชีวิตเพลโตจึงหันมาให้ความสำคัญกับ “กฎหมาย” โดยเสนอว่ากฎหมายเป็นสิ่งสูงสุดและการปกครองจะต้องดำเนินการตามกฎหมาย หากสังคมสามารถสร้างระบบกฎหมายที่ดีและเป็นธรรมขึ้นมาให้คนประพฤติปฏิบัติตามได้ แม้แต่คนไม่ดีก็ยังสามารถทำความดีได้เช่นกัน

แต่การพัฒนาแนวคิดเรื่องการปกครองโดยกฎหมายที่ดีและเป็นธรรม หรือหลักนิติธรรม (The Rule of Law) นั้น ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้นที่ประเทศอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ โดยปรากฏหลักเกณฑ์อยู่ในกฎบัตรแมกนาคาร์ตา (Magna Carta) ค.ศ. ๑๒๑๕ อันเป็นส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญจารีตประเพณีของอังกฤษ และได้รับการพัฒนาต่อมาจนเริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับไปทั่วโลก โดยศาสตราจารย์ เอ. วี. ไดซี่ (Albert Venn Dicey) นักวิชาการด้านกฎหมายแห่งมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งของประเทศอังกฤษ ในปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียมหาราชินีนาถ ได้ให้ความหมายของ The Rule of Law ไว้ว่าจะต้องประกอบด้วยหลักการสำคัญ ๓ ประการ คือ

ประการแรก ต้องไม่มีระบอบทรราช กล่าวคือบุคคลจะถูกลงโทษต่อเมื่อได้กระทำการอันขัดต่อกฎหมายและได้รับการพิจารณาพิพากษาโดยศาลยุติธรรม การนำตัวบุคคลใดไปลงโทษโดยประการอื่นย่อมเป็นการมิชอบ

ประการที่สอง บุคคลทุกคนย่อมเสมอภาคกันในสายตาของกฎหมาย กล่าวคือไม่มีบุคคลใดอยู่เหนือกฎหมายหรือมีอภิสิทธิ์ใดๆ ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นใคร มีสถานะอย่างไร ย่อมถูกบังคับโดยเสมอกันภายใต้กฎหมายของแผ่นดิน และอยู่ในอำนาจการพิจารณาพิพากษาของศาลยุติธรรมตามปกติ

ประการที่สาม รัฐธรรมนูญของประเทศอังกฤษ มิใช่เป็นที่มาของกฎหมาย หากแต่เป็นผลแห่งความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย กล่าวคือ การที่บุคคลมีสิทธิเสรีภาพประการต่าง ๆ นั้นหาใช่เพราะรัฐธรรมนูญยอมรับไม่ หากแต่เพราะมีศาลยุติธรรมยอมรับบังคับตามสิทธิเสรีภาพนั้นให้

อย่างไรก็ตาม แนวคิดของไดซีนั้นอาจจะไม่ถือว่าเป็นหลักการทั่วไปของหลักนิติธรรมได้ เพราะแนวคิดดังกล่าวอธิบายโดยมุ่งหมายเฉพาะแต่กรณีที่เกิดขึ้นจริงในประเทศอังกฤษเท่านั้น โดยเฉพาะในปัจจุบันที่หลายประเทศถือหลักการความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญ และมีการประกันสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญ แตกต่างจากแนวคิดของไดซีที่สนับสนุนความมีอำนาจสูงสุดของศาลมากกว่าความมีอำนาจสูงสุดของรัฐธรรมนูญ เนื่องจากไดซีอธิบายตามสภาพสังคมของอังกฤษซึ่งเป็นประเทศที่มีระบบศาลแข็งแกร่งมากที่สุดประเทศหนึ่ง

ลอร์ดวูลฟ์ (Lord Woolf) อดีตอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ (The Master of the Roll) และอดีตประมุขตุลาการ (Lord Chief Justice) ของประเทศอังกฤษ และเวลส์ ได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ The Rule of Law ภาคปฏิบัติไว้ว่า สังคมใดก็ตามจะอยู่ได้ด้วยความสะดวกสบายโดยอาศัยหลักนิติธรรมนั้น ซึ่งมีกฎเกณฑ์อย่างไรบ้างย่อมแล้วแต่สถานการณ์ในแต่ละสังคมเป็นสำคัญ แต่อย่างไรก็ตามอย่างน้อยที่สุดสังคมนั้นควรมีหลักสำคัญหกประการ ได้แก่ ประการแรก จะต้องมีการพิจารณาพิพากษาข้อพิพาทระหว่างบุคคลซึ่งมีผลประโยชน์ขัดกัน และส่งผลต่อไปยังหลักประการที่สอง คือ ศาลนั้นจะต้องประกอบไปด้วยผู้พิพากษาที่มีความเป็นอิสระ ปราศจากอคติ ตลอดจนมีความสามารถที่จะพิจารณาข้อพิพาทนั้นได้ หลักประการที่สาม ศาลจะต้องมีการพิจารณาคดีและตัดสินข้อพิพาทภายในระยะเวลาอันสมควร โดยเมื่อศาลมีคำตัดสินหรือคำพิพากษาแล้ว หลักประการที่สี่ก็กำหนดให้จะต้องมีวิธีการบังคับให้เป็นไปตามคำพิพากษาด้วย ส่วนหลักประการที่ห้า นั้น คือ ศาลต้องมีวิธีพิจารณาคดีที่เที่ยงธรรมและมีเหตุผล ซึ่งสอดคล้องกับหลักประการที่หก คือกฎหมายที่ศาลใช้ต้องมีความแน่นอน ชัดเจน มีความพอดีและเป็นธรรม

อาจกล่าวได้ว่า ตามหลักนิติธรรมของทางตะวันตกนั้น สังคมจะต้องปกครองด้วยกฎหมาย สิทธิเสรีภาพของประชาชนในสังคมนั้นจะต้องได้รับการรับรองโดยกฎหมายเช่นกัน เพื่อให้กฎหมายนั้นมีผลใช้บังคับได้จริง จึงต้องมีผู้ตัดสินข้อพิพาทตามกฎหมายนั้นได้แก่ศาล ซึ่งจะต้องดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระ เพื่อพิพากษาและตัดสินอรรถคดีอย่างเที่ยงธรรมและมีเหตุผล ภายใต้กระบวนการพิจารณาคดีที่แน่นอน ด้วยระยะเวลาอันสมควร และสามารถบังคับคดีตามคำพิพากษานั้นได้ ทั้งนี้อาจสรุปได้ว่าหลักการของหลักนิติธรรมสากล ก็คือการยอมรับว่า หลักนิติธรรมคือหลักการปกครองประเทศด้วยกฎหมายที่เป็นธรรม และมีองค์กรตุลาการเป็นผู้พิทักษ์กฎหมายนั้น

ส่วนที่ ๒ หลักนิติธรรมตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า อิทธิพลของพุทธศาสนาได้มีส่วนหล่อหลอมให้ประเทศไทย คำนึงถึงการอยู่ร่วมกันโดยมีหลักธรรมกำกับมาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง สมณะ พราหมณ์ ข้าราชการ พ่อค้า และประชาชน ล้วนแต่มีส่วนสำคัญที่ทำให้บ้านเมืองดำเนินต่อไปด้วยความสงบสวัสดิ

หากหลักนิติธรรมของตะวันตกมีที่มาจาก การจำกัดอำนาจของผู้ปกครอง ให้เป็นไปโดย เป็นธรรมไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนแล้ว สิ่งที่จะใกล้เคียงกับหลักนิติธรรมในความหมาย สากล คือทศพิธราชธรรม หรือธรรมสิบประการ อันเป็นหลักธรรมของพระราชาหรือพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้ปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ทศพิธราชธรรม ประกอบไปด้วยส่วนที่เป็นข้อพึงปฏิบัติ และข้อพึงละเว้น ซึ่งข้อพึงละ เว้นนี้เองคือการจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์มิให้ใช้อำนาจโดยอำเภอใจ เช่น “อาชชวะ” คือ ความซื่อตรง หมายถึงพระมหากษัตริย์จะต้องใช้อำนาจโดยสุจริตซื่อตรง “อโกธะ” คือความไม่โกรธ หมายถึงพระมหากษัตริย์จะต้องไม่ใช้อารมณ์โกรธเข้าครอบงำในการใช้อำนาจ “อวิหิงสา” คือความ ไม่เบียดเบียน หมายถึง พระมหากษัตริย์ไม่พึงใช้พระราชอำนาจในการกดขี่ข่มเหง ทำอันตรายต่อชีวิต ร่างกายและทรัพย์สินของราษฎรตามอำเภอใจ และ “อวิโรธนะ” คือความเที่ยงธรรม หมายถึงการใช้ พระราชอำนาจจะต้องเป็นไปด้วยความเที่ยงธรรม

แม้ว่าทศพิธราชธรรมดูคล้ายว่าจะไม่มีสภาพบังคับ แต่ด้วยความเชื่อในทางศาสนา กำกับว่า หากผู้ปกครองไม่ทรงธรรมแล้วไซ้ จะเกิดภัยพิบัติธรรมชาติแปรปรวน

ทศพิธราชธรรม จึงถือเป็นหลักธรรมที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงยึดถือปฏิบัติมาทุกยุค สมัยจนถึงปัจจุบัน ดังเช่นเมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ทรงมี พระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๓๓ ว่า “เราจะครอง แผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”

อย่างไรก็ตาม เมื่อบ้านเมืองพัฒนาขึ้น นอกจากผู้ปกครองที่ทรงธรรมแล้ว กฎหมาย เข้ามามีส่วนสำคัญในการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม และเมื่อกฎหมายและผู้ใช้อำนาจปกครอง ถูกกำกับหรือครอบด้วยหลักธรรมหรือหลักเหตุผลความเป็นธรรมการปกครองด้วยหลักนิติธรรมก็เกิดขึ้น

นักประวัติศาสตร์กฎหมายได้แบ่งยุคสมัยของระบบกฎหมายไทยออกเป็น ๒ ยุคใหญ่ ๆ คือ ยุคกฎหมายไทยดั้งเดิมที่มีรากเหง้ามาจากวัฒนธรรมไทยแต่เดิมผสมผสานกับวัฒนธรรมอินเดีย และ ยุคกฎหมายไทยสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดทฤษฎีทางกฎหมายและวัฒนธรรมจากประเทศทางตะวันตกที่เข้ามามีอิทธิพลในช่วงตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๙ และพัฒนาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ยุคกฎหมายไทยดั้งเดิม (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๙๔) เป็นยุคที่กฎหมายไทยและการปกครองแผ่นดินเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมะ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นเครื่องแสดงธรรมเป็นสิ่งสูงสุด สมบูรณ์ ถูกต้องและศักดิ์สิทธิ์ กฎหมายนั้นจะอยู่ในพระธรรมศาสตร์และจารีตประเพณี มีผลบังคับแก่บุคคลทั้งหลาย รวมทั้งพระมหากษัตริย์และตุลาการ แต่หากย้อนไปไกลกว่านั้น ประเทศไทยก็เคยได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ที่เชื่อว่าอำนาจอธิปไตยเป็นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นสมมติเทพ เช่นนี้พระมหากษัตริย์จึงมีอำนาจสูงสุดในการพิพากษาลงโทษอันเป็นอำนาจตามธรรมชาติของพระมหากษัตริย์เช่นกัน

ยุคกฎหมายไทยสมัยใหม่ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ปัจจุบัน) อาจแบ่งเป็น ๒ ช่วงสำคัญ ได้แก่ ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์และยุคประชาธิปไตย แนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายของไทยในยุคนี้เริ่มเข้าใจว่าแบบแผนทางกฎหมายไม่ใช่สิ่งตายตัว อาจเปลี่ยนแปลงได้ตามศีลธรรม ประเพณีและความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจสังคม กฎหมายไทยและระบบการปกครองรวมถึงการใช้อำนาจนิติบัญญัติเริ่มรับอิทธิพลจากประเทศตะวันตก ที่ถือว่ารัฐอธิปไตยเป็นผู้ทรงอำนาจเด็ดขาดในการบัญญัติกฎหมาย ในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์และผู้ปกครองเริ่มอ้างหลักความยุติธรรมแทนการอ้างคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ผู้ปกครองมีอำนาจในการแก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกฎหมายหรือระบบการปกครองที่เห็นว่าไม่เป็นธรรมได้เอง เช่นในยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) พระองค์ทรงยกเลิกประเพณีที่บิดามารดาหรือสามีชายบุตรภรรยาหลงเป็นทาสโดยเจ้าตัวไม่สมัครใจเพื่อนำเงินมาชำระหนี้ โดยมีพระราชดำริว่าสิทธิดังกล่าวไม่เป็นการยุติธรรมแก่หญิง และทรงรับรองกรรมสิทธิ์ของเอกชนในที่ดิน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนความคิดเดิมที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งปวงทั่วราชอาณาจักร

ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓) เป็นยุคเริ่มต้นของการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ (nation building) ตามแนวทางมหาอำนาจยุโรป เพื่อรักษาเอกราชของประเทศจากการล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตก พระองค์

ทรงปฏิรูปเปลี่ยนแปลงสังคมเกือบทุกด้านโดยการจ้างชาวตะวันตกเข้ามาช่วยราชการโดยแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาของพระองค์ และวางโครงสร้างพื้นฐานกิจการสาธารณูปโภคครั้งใหญ่ชนิดไม่เคยมีมาก่อน

ส่วนหนึ่งของการปฏิรูปประเทศครั้งสำคัญนี้ คือการจัดตั้งระบบกฎหมาย การยุติธรรม สถาบันการเมืองการปกครอง การเงินการคลังและระบบภาษีอากร ทั้งนี้ด้วยพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะแก้ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและความไม่เหมาะสมกับกาลสมัยของกฎหมายไทยเดิม จึงมีการปฏิรูปการศาลและกระบวนการยุติธรรมครั้งใหญ่ มีการเปลี่ยนแปลงหลักการทางกฎหมายที่สำคัญ เช่น หลักกฎหมายเดิมที่ว่าจำเลยเป็นผู้มัวหมองจนกว่าจะนำสืบหรือพิสูจน์ว่าตนเองเป็นผู้บริสุทธิ์ เป็นหลักสากลที่ถือว่า ผู้ต้องหาหรือจำเลยถือเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าจะมีการพิสูจน์ได้ว่ากระทำผิด รวมถึงยอมรับหลักการว่า ไม่มีกฎหมายไม่มีโทษ และมีการเปลี่ยนแปลงระบบการพิจารณาคดีโดยยกเลิกวิธีการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยการดำนํ้า ลุยเพลิง ตลอดจนการไต่สวนด้วยวิธีการอันทารุณตามระบบจารีตนครบาล ไปใช้ระบบการสืบพยานตามแนวทางสมัยใหม่ ตลอดจนมีการแก้ไขกฎหมายแพ่งกฎหมายอาญา กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และวิธีพิจารณาความอาญาโดยนำแบบอย่างจากประเทศตะวันตก เพื่อรับรองและคุ้มครองสิทธิของบุคคลที่แต่เดิมไม่มี

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญเชิงกระบวนทัศน์ของยุคสมัยนี้ คือการก่อตั้งโรงเรียนสอนกฎหมาย จากการศึกษาที่พระราชโอรสและข้าราชการไทยได้เดินทางไปศึกษากฎหมายในยุโรป การเรียนการสอนกฎหมายในสมัยนั้นได้เริ่มอธิบายความหมายของคำว่า “กฎหมาย” เปลี่ยนแปลงไปจากวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม โดยอาศัยตามแบบอย่างคำสอนวิชา Jurisprudence ของ John Austin ซึ่งแพร่หลายอยู่ในอังกฤษ ซึ่งส่งผลทางอิทธิพลความคิดต่อกระบวนทัศน์ทางกฎหมายไทย ที่แยกกฎหมายออกจากธรรมะและความยุติธรรม ตามแนวความคิดของสำนักกฎหมายบ้านเมือง (Legal Positivism)

อย่างไรก็ตามในยุคสมัยนี้ การตรากฎหมายและการใช้บังคับกฎหมายอยู่ในอำนาจของชนชั้นปกครองเป็นหลัก ประชาชนทั่วไปไม่อาจคัดค้านกฎหมายที่ตนเห็นว่าไม่เป็นธรรมได้ แต่เมื่อถือว่ากฎหมายเป็นคนละเรื่องกับความยุติธรรม ผู้คนมักยอมจำนนไม่แสวงหาความเป็นธรรมหรือเกิดความทุกข์ร้อนเมื่อไม่เห็นด้วยกับกฎหมาย

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญเกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ (ค.ศ. ๑๙๓๒) ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจโดย

ไม่จำกัด มาเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และทรงใช้อำนาจดังกล่าวผ่านทางองค์กรนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ

การปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยในสมัยแรก ๆ จะเน้นเรื่องการจัดระบบการปกครอง การสร้างรัฐสภาให้มีอำนาจในการตรากฎหมายและการจัดระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่มีคณะรัฐมนตรี แทนระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุด กฎหมายยังมีความหมายว่าเป็นคำสั่งของรัฐฎาธิปไตยต่อไปเช่นเดิม โดยประชาชนมีหน้าที่เคารพและเชื่อฟังกฎหมาย ไม่อาจโต้แย้งคัดค้านได้ การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนจะกำหนดไว้อย่างคร่าวๆ โดยขาดกลไกการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่ชัดเจน แม้รัฐธรรมนูญหลายฉบับจะกำหนดให้มีตุลาการรัฐธรรมนูญทำหน้าที่ตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมาย แต่ตุลาการรัฐธรรมนูญนั้นก็มีที่มาจากสมาชิกรัฐสภาและข้าราชการประจำ ซึ่งมีวาระการดำรงตำแหน่งตามวาระของรัฐสภาชุดนั้น กระบวนการให้ประชาชนโต้แย้งว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญนั้น ถึงจะมีก็ยากต่อการเข้าถึง และขึ้นอยู่กับดุลยพินิจของศาลที่พิจารณาพิพากษาคดีนั้น ๆ การตรวจสอบผู้ใช้อำนาจนั้นเป็นการตรวจสอบทางการเมืองโดยรัฐสภา อาจกล่าวได้ว่า ยุคสมัยดังกล่าวนี้ ถือเป็นยุคที่รัฐสภามีอำนาจสูงสุด (Supremacy of Parliament)

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่สุด อันถือเป็นการพลิกกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) เมื่อมีการปฏิรูปการเมืองครั้งใหญ่ในประเทศไทยที่ส่งผลให้เกิดรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ที่ยืนยันหลักการสำคัญ ซึ่งเป็นคุณค่าสูงสุดในทางรัฐธรรมนูญของไทย ได้แก่ หลักความเป็นราชอาณาจักร หลักประชาธิปไตย หลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิเสรีภาพ หลักความเสมอภาค และหลักความเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐธรรมนูญ โดยรัฐธรรมนูญได้คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนและความมั่นคงในระบบการเมืองการปกครองของประเทศไทยมากขึ้น ประชาชนเริ่มมีบทบาทในการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐผ่านช่องทางขององค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญที่ก่อตั้งขึ้นโดยรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว เช่น คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ป.ป.ช.) หรือผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา

หากสิ่งที่สำคัญอันถือว่ารัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๔๐ ก่อให้เกิดพัฒนาการของระบบศาลไทยในก้าวสำคัญที่สุดอีกครั้งหนึ่ง คือการจัดตั้งศาลปกครองแยกออกจากศาลยุติธรรม และยกระดับคณะตุลาการรัฐธรรมนูญขึ้นเป็นศาลรัฐธรรมนูญ โดยนำแบบอย่างมาจากศาลรัฐธรรมนูญแห่ง

สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี โดยมีผู้พิพากษาจากศาลยุติธรรมและศาลปกครอง และผู้ทรงคุณวุฒิทางนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ เป็นองค์ประกอบของศาลรัฐธรรมนูญ

การจัดตั้งศาลปกครองและศาลรัฐธรรมนูญ การคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของประชาชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น จากบทบาทของศาลรัฐธรรมนูญในการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายในระดับพระราชบัญญัติ และศาลปกครองในการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญและความชอบด้วยกฎหมายของกฎหมายลำดับรอง

การก่อตั้งศาลรัฐธรรมนูญ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดเรื่อง การตรวจสอบการดำเนินงานของฝ่ายนิติบัญญัติครั้งสำคัญอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ฝ่ายนิติบัญญัติเริ่มถูกตรวจสอบโดยกลไกการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมาย ตั้งแต่กระบวนการตรากฎหมายจนถึงเป็นกฎหมายใช้บังคับแล้ว

ในระหว่างการพัฒนาของระบบกฎหมายไทยมาตามลำดับนี้ หลักนิติธรรมของไทยได้กำเนิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างหลักความเป็นธรรมในทางศีลธรรมและการยอมรับหลักนิติธรรมในความหมายสากล โดยสอดแทรกอยู่ในกฎหมายลายลักษณ์อักษรหลายฉบับ และในการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลทั้งหลายที่ปรากฏผ่านคำพิพากษาและคำวินิจฉัยต่าง ๆ เช่นหลักการว่าบุคคลไม่พึงต้องรับโทษอาญาหากไม่มีกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในขณะนั้นบัญญัติว่าเป็นความผิดก็ได้รับการบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายอาญา มาตรา ๒ และมาตรา ๓ หลักการว่าบุคคลต้องกระทำการโดยสุจริตตามมาตรา ๕ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ส่วนหลักนิติธรรมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินคดีอาญาก็ปรากฏอยู่ในหลายมาตราของประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา เช่น หลักการว่าบุคคลไม่จำเป็นต้องให้การปกป้องปรักตนเองตามมาตรา ๒๓๒ ที่ห้ามโจทก์อ้างจำเลยเป็นพยาน หรือการที่พยานไม่จำเป็นต้องตอบคำถามที่อาจจะทำให้ตนถูกฟ้องในคดีอาญา ตามมาตรา ๒๓๔ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีกรณีศาลฎีกาเคยยก “หลักสุจริต” มาใช้เป็นเหตุผลในการพิจารณาพิพากษาในหลายคดี ซึ่งบางคดีนั้นก็ไม่ได้บัญญัติไว้ชัดเจนในบทบัญญัติของกฎหมายลายลักษณ์อักษร เช่นหลักที่ว่า การใช้สิทธิทางศาลฟ้องร้องคดีต้องกระทำโดยสุจริต ไม่อาศัยเทคนิคการฟ้องคดีต่อศาลเพื่อกลั่นแกล้งหรือเอาเปรียบลูกหนี้หรือคู่ความอีกฝ่ายหนึ่งเกินสมควร หรือหลักที่ผู้เสียหายในคดีอาญาจะต้องไม่ใช่ผู้ที่มีส่วนร่วมในการกระทำความผิดนั้น อีกทั้งศาลรัฐธรรมนูญได้เคยวางแนวทางไว้ว่า หลักนิติธรรมนั้นยังรวมถึงหลักความเป็นธรรมตามธรรมชาติด้วย

อย่างไรก็ตาม วิฤติการณ์ทางการเมืองไทยในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ส่งผลให้เกิดการรัฐประหารยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๔๐ ขึ้นในปี ๒๕๔๙ ในช่วงเวลานั้น ประเทศไทยกลับไปใช้รูปแบบของคณะตุลาการรัฐธรรมนูญที่ประกอบด้วยผู้พิพากษาศาลาการจากศาลยุติธรรมและศาลปกครองในระยะเวลานั้นๆ และมีการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ขึ้นโดยอาศัยบทเรียนที่เกิดจากการบังคับใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๔๐ มาใช้ในการปรับปรุงแก้ไขและรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๕๐ ก็ได้รับความเห็นชอบโดยประชามติจากประชาชนและมีผลใช้บังคับ

รัฐธรรมนูญฉบับนี้ ถือเป็นก้าวที่สำคัญทางรัฐธรรมนูญและกฎหมายของประเทศไทย คือเป็นครั้งแรกที่มีการรับรองหลักนิติธรรมโดยการตราไว้ในรัฐธรรมนูญ จากที่ก่อนหน้านี้จะเคยเป็นหลักการที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ที่ได้รับการยอมรับในทางกฎหมาย แม้ว่าจะไม่มีสภาพบังคับอย่างชัดเจน โดยรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้บัญญัติไว้ในมาตรา ๓ วรรคสอง ว่า “การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐ ต้องเป็นไปตามหลักนิติธรรม” ข้อความดังกล่าวนับเป็นครั้งแรกที่มีการบัญญัติรับรองหลักนิติธรรมไว้เป็นลายลักษณ์อักษร และกำหนดให้มีสภาพบังคับทางรัฐธรรมนูญและกฎหมาย ซึ่งแสดงให้เห็นเจตนารมณ์ของคณะผู้ร่างรัฐธรรมนูญที่ต้องการยืนยันหลักเรื่องนิติธรรมว่ามีอยู่จริงและจะต้องได้รับการปฏิบัติจากผู้ปฏิบัติงานของรัฐทุกประเภท มิได้เป็นเพียงแนวความคิดหรือทฤษฎีในทางกฎหมายเท่านั้น

นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวยังรับรองสิทธิของประชาชนให้สามารถยื่นคำร้องต่อศาลรัฐธรรมนูญเพื่อมีคำวินิจฉัยว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของตนนั้นขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญได้ด้วย โดยเป็นหลักการเดียวกันกับการให้สิทธิประชาชนสามารถยื่นคำร้องทุกข์ทางรัฐธรรมนูญ (Constitutional complaint) ต่อศาลรัฐธรรมนูญได้โดยตรงหากประชาชนไม่สามารถได้รับการแก้ไขเยียวยาได้ตามช่องทางที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้เช่นเดียวกับที่มีบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญและกฎหมายเกี่ยวกับศาลรัฐธรรมนูญของอีกหลายประเทศ

การรับรองหลักนิติธรรมที่กล่าวมานี้ ถือเป็นหลักการที่มีคุณค่าระดับรัฐธรรมนูญและมีสภาพบังคับที่ได้รับการรับรองต่อมา ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบัน (พุทธศักราช ๒๕๖๐) มาตรา ๓ วรรคสอง ว่า “รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล องค์กรอิสระ และหน่วยงานของรัฐ ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และหลักนิติธรรม เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุกของประชาชนโดยรวม” ซึ่งนอกจากจะเป็นการรับรองการมีอยู่จริงและมี

สภาพบังคับของหลักนิติธรรมแล้ว ยังตอกย้ำด้วยว่าหลักนิติธรรมนั้น เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุกของประชาชน

นอกจากนี้แล้ว หลักนิติธรรมยังถือเป็นหลักการสำคัญในการตรากฎหมายขึ้นมาใช้บังคับด้วย โดยบัญญัติไว้ในมาตรา ๒๖ วรรคหนึ่งว่า “การตรากฎหมายที่มีผลเป็นการจำกัดสิทธิเสรีภาพของบุคคลต้องเป็นไปตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ในกรณีที่รัฐธรรมนูญมิได้บัญญัติเงื่อนไขไว้ กฎหมายดังกล่าวต้องไม่ขัดต่อหลักนิติธรรม ไม่เพิ่มภาระหรือจำกัดสิทธิเสรีภาพของบุคคลเกินสมควรแก่เหตุ และจะกระทบต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลมิได้ รวมทั้งต้องระบุเหตุผลความจำเป็นในการจำกัดสิทธิเสรีภาพไว้ด้วย” โดยวรรคสองยังบัญญัติด้วยว่า “กฎหมายตามวรรคหนึ่งต้องมีผลใช้บังคับเป็นการทั่วไป ไม่มุ่งหมายให้ใช้บังคับแก่กรณีใดกรณีหนึ่งหรือแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นการเจาะจง” ซึ่งสอดคล้องต่อหลักนิติธรรมสากล ว่าการปกครองโดยกฎหมายนั้นคือการวางกติกาเอาไว้เพื่อใช้กับบุคคลทุกคนที่อยู่ในอำนาจบังคับตามกฎหมายของประเทศนั้น และจะใช้บังคับแก่ทุกกรณีที่เข้าองค์ประกอบหรือเงื่อนไขของกฎหมาย ตลอดเวลาที่กฎหมายนั้นใช้บังคับ ไม่ใช่การออกคำสั่งของรัฐบาลิปัตย์ในรูปของ “กฎหมาย” ที่มุ่งจะใช้บังคับต่อบุคคล หรือกรณีที่ผู้มีอำนาจรัฐนั้นหมายจะตั้งใจใช้อำนาจบังคับโดยอาศัยบทบัญญัติแห่งกฎหมายเพื่อสร้างความชอบธรรม

กล่าวโดยสรุปแล้ว หลักนิติธรรมของไทยนั้นมีพัฒนาการของตนเองที่เริ่มจากหลักธรรมของผู้ปกครองในพระพุทธศาสนา ผสมรวมเข้ากับหลักนิติธรรมสากล จากนั้นหลักนิติธรรมมีสภาพเป็นหลักการใช้และตีความกฎหมายที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรที่สอดแทรกอยู่ในการใช้กฎหมายในการพิจารณาตัดสินบรรทัดศีลของศาล จนกระทั่งได้รับการบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรให้เป็นหลักการที่มีคุณค่าทางรัฐธรรมนูญและมีสภาพบังคับตามรัฐธรรมนูญและกฎหมาย

ศาลรัฐธรรมนูญไทยเป็นองค์กรตุลาการที่มีหน้าที่และอำนาจในการพิจารณาวินิจฉัยในเรื่องที่เป็นปัญหาทางรัฐธรรมนูญ ย่อมผูกพันตามรัฐธรรมนูญที่จะต้องนำหลักนิติธรรมมาใช้ในการพิจารณาวินิจฉัย โดยเราอาจจะแยกบทบาทของศาลรัฐธรรมนูญได้เป็นสองประการ คือบทบาทในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และบทบาทในการรักษากติกาทางการเมืองการปกครองให้ เป็นไปตามที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ ซึ่งศาลรัฐธรรมนูญได้นำเอาหลักนิติธรรมมาใช้ในการพิจารณาวินิจฉัยปัญหาทางรัฐธรรมนูญหลายครั้ง

ส่วนที่ ๓ ศาลรัฐธรรมนูญกับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพให้เป็นไปตามหลักนิติธรรม

บทบาทของศาลรัฐธรรมนูญในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญของประชาชน นั้น ได้แก่อำนาจหน้าที่ในการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายทั้งการตรวจสอบแบบนามธรรม (abstract control of constitutionality) ได้แก่กรณีการตรวจสอบกระบวนการตราและเนื้อหาของร่างพระราชบัญญัติว่าชอบด้วยรัฐธรรมนูญหรือไม่ โดยการร้องขอของฝ่ายรัฐสภา และการตรวจสอบแบบรูปธรรม (concrete control of constitutionality) ได้แก่กรณีการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ในกรณีที่มีการโต้แย้งโดยคู่ความในศาลยุติธรรม ศาลปกครอง หรือศาลทหาร หรืออาจจะเป็นกรณีที่ศาลที่พิจารณาวินิจฉัยคดีนั้นเห็นเองว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ศาลจะใช้บังคับแก่คดีนั้นขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ และการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามที่มีคำร้องขอให้ตรวจสอบมาจากองค์กรอิสระที่ทำหน้าที่คุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ได้แก่ผู้ตรวจการแผ่นดิน

ในการปกครองแบบนิติรัฐนั้นถือว่า บทบัญญัติแห่งกฎหมายเป็นที่มาแห่งการใช้อำนาจรัฐทั้งปวง หากไม่มีกฎหมายให้อำนาจไว้รัฐจะใช้อำนาจไม่ได้ และการใช้อำนาจรัฐนั้นหลายเรื่องก็เป็น การก่อ เปลี่ยนแปลง สงวน ระวัง หรือมีผลต่อสิทธิเสรีภาพและสถานภาพของบุคคลในตัวเอง ดังนั้น บทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ให้อำนาจรัฐในการจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนนั้น จะต้องอยู่ในขอบเขตเท่าที่รัฐธรรมนูญบัญญัติให้สามารถกระทำได้เท่าที่ไม่กระทบกระเทือนต่อสาระสำคัญของสิทธิเสรีภาพนั้น การตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายนั้น เป็นไปเพื่อการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนไม่ให้ถูกละเมิดจากบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ หรือการที่รัฐสภาใช้อำนาจในการตรากฎหมายขึ้นมามีผลต่อสิทธิเสรีภาพของบุคคลเกินกว่าที่รัฐธรรมนูญกำหนดขอบเขตไว้

ด้วยเหตุนี้ “หลักนิติธรรม” จึงถูกนำขึ้นมาใช้ในการพิจารณาวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญหลายครั้ง ว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่มีปัญหานั้นชอบด้วยรัฐธรรมนูญและเป็นไปตามหลักนิติธรรมหรือไม่

โดยศาลได้วางหลักการว่า การจำกัดสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนนั้น แม้จะสามารถกระทำได้โดยบทบัญญัติแห่งกฎหมาย แต่บทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้นก็ต้องได้สัดส่วนกันระหว่างการดำเนินมาตรการของรัฐ กับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน นั่นคือรัฐจะวางกฎเกณฑ์หรือใช้

อำนาจใด ๆ เพื่อบรรลุซึ่งประโยชน์สาธารณะหรือประโยชน์ของรัฐได้ ก็ต้องเลือกวิธีการหรือมาตรการที่กระทบกระเทือนต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้น้อยที่สุด

หลักการนี้ปรากฏในคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๑๑/๒๕๕๙ ว่าร่างพระราชบัญญัติทางหลวง พ.ศ. มาตรา ๔๖/๑ ที่บัญญัติห้ามมิให้ผู้ใดชุมนุมกันในเขตทางหลวง ฯลฯ เป็นการจำกัดเสรีภาพในการชุมนุมโดยสงบและปราศจากอาวุธที่เกินความจำเป็นและกระทบกระเทือนสาระสำคัญแห่งเสรีภาพดังกล่าวนั้น จึงขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ ซึ่งร่างพระราชบัญญัตินี้วางหลักห้ามมิให้ผู้ใดชุมนุมในเขตทางหลวง ส่วนการอนุญาตให้ชุมนุมได้เป็นข้อยกเว้น และเมื่อพิจารณาประกอบกับความหมายของคำว่า “ทางหลวง” ในร่างพระราชบัญญัติเดียวกัน ก็มีความหมายกว้างขวางและมีขอบเขตเกินไปกว่าทางหรือถนนที่จัดไว้เพื่อประโยชน์ในการใช้สัญจรไปมาของประชาชน จึงเป็นบทบัญญัติที่ให้เจ้าหน้าที่ของรัฐใช้ดุลพินิจได้อย่างกว้างขวางในการอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้ชุมนุมในเขตทางหลวง ประกอบกับกฎหมายเพื่อควบคุมการชุมนุมของประชาชนนั้น มีกฎหมายอื่นบัญญัติไว้อยู่แล้ว จึงเป็นการจำกัดเสรีภาพในการชุมนุมโดยสงบและปราศจากอาวุธ เกินความจำเป็นและกระทบกระเทือนสาระสำคัญแห่งเสรีภาพ

นอกจากนี้ แม้ในบางกรณี ศาลรัฐธรรมนูญอาจจะวินิจฉัยว่า บทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้นไม่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ แต่ก็ได้ให้ข้อสังเกตเพื่อให้องค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปปรับใช้ให้เป็นไปตามหลักนิติธรรมด้วย เช่น กรณีตามคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๔๒-๔๓/๒๕๕๔ เรื่องพระราชบัญญัติการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๑๑ มาตรา ๒๘ มาตรา ๒๙ และมาตรา ๓๐ ที่แม้ศาลจะวินิจฉัยว่า บทบัญญัติแห่งกฎหมายที่ให้อำนาจการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยสามารถเข้าไปวางเสาหรือเดินสายไฟฟ้าในที่ดินของเอกชนได้นั้นไม่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ แต่ในคำวินิจฉัยนั้นเอง ศาลก็ได้ให้ข้อสังเกตเพื่อให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตนำไปปรับใช้บังคับกฎหมายให้เกิดความเป็นธรรมกับประชาชน ว่าการไฟฟ้าฝ่ายผลิตก็สมควรประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการเพิ่มความสูงของเสาไฟฟ้าแรงสูง เพื่อให้เจ้าของพื้นที่ดินที่อยู่ในเขตสายส่งไฟฟ้าดังกล่าวสามารถใช้พื้นที่ดินด้านล่างได้บ้างตามสมควร และจะเป็นการช่วยลดภาวะความเสียงภัยที่อาจเกิดต่อสุขภาพ อนามัย และชีวิตของประชาชนผู้อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงเสาไฟฟ้าแรงสูงด้วย

ในเรื่องใกล้เคียงกันนี้ ก็มีกรณีที่ศาลรัฐธรรมนูญอ้างถึง “หลักนิติธรรม” ในการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สินของประชาชนเพิ่มเติมจากที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญด้วย เช่นใน คำวินิจฉัย

ศาลรัฐธรรมนูญที่ ๑๓/๒๕๕๖ ที่วินิจฉัยว่า พระราชบัญญัติการประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. ๒๕๒๒ มาตรา ๓๐ ซึ่งบัญญัติให้การประปาส่วนภูมิภาคไม่ต้องจ่ายค่าทดแทนในการใช้ที่ดินและในการรื้อถอนสิ่งก่อสร้างหรือทำขึ้นหรือตัดพืชผลพันธุ์ไม้ให้แก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดินในกรณีที่มีการวางท่อน้ำที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางไม่ถึงแปดสิบเซนติเมตรไปในที่ดินที่ไม่ได้ใช้เป็นโรงเรือนสำหรับอยู่อาศัยนั้น ชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ เนื่องจากเป็นการจำกัดสิทธิที่กระทบกระเทือนต่อสิทธิในทรัพย์สินของบุคคลตามรัฐธรรมนูญโดยเกินความจำเป็น ซึ่งขัดต่อหลักนิติธรรมที่ว่าเมื่อใดก็ตามที่รัฐก้าวล่วงเข้าไปลดทอนสิทธิในทรัพย์สินของประชาชน รัฐก็ต้องรับผิดชอบในการชดเชยค่าทดแทนเยียวยาที่เป็นธรรมให้

ส่วนคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่อาจจะถือว่าเป็นผลงานที่สำคัญที่สุดครั้งหนึ่งของศาลรัฐธรรมนูญ คือกรณีที่ศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัยที่เป็นแนวเดียวกันซึ่งวางหลักว่าการตีความกฎหมายบัญญัติให้บุคคลที่มีฐานะเป็นผู้แทนของนิติบุคคลนั้นจะต้องรับผิดชอบทางอาญาที่นิติบุคคลนั้นไปกระทำขึ้นเป็นบทบัญญัติที่สันนิษฐานให้บุคคลมีความผิดทางอาญาโดยไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ว่าผู้นั้นกระทำความผิด การบัญญัติกฎหมายในลักษณะดังกล่าวนั้นชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ และขัดต่อหลักนิติธรรมในเรื่องหลักการต้องสันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้ต้องหาหรือจำเลยไม่มีความผิด (Presumption of innocence) การวางหลักดังกล่าวปรากฏในคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๑๒/๒๕๕๕, ที่ ๕/๒๕๕๖, ที่ ๑๐/๒๕๕๖ และอีกหลายคำวินิจฉัย โดยก่อนหน้านี้มีพระราชบัญญัติหลายฉบับของไทยที่มีบทบัญญัติในลักษณะเดียวกันกับพระราชบัญญัติขายตรงและการตลาดแบบตรง พ.ศ. ๒๕๔๕ เช่น พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ และพระราชบัญญัติการประกอบกิจการโทรคมนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นต้น

ด้วยผลของคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญดังกล่าว ในภายหลังสภานิติบัญญัติแห่งชาติได้ตราพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่เกี่ยวกับความรับผิดในทางอาญาของผู้แทนนิติบุคคล พ.ศ. ๒๕๖๐ ขึ้นมาเพื่อแก้ไขบทสันนิษฐานความรับผิดทางอาญาของผู้แทนนิติบุคคลในพระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่มีลักษณะเดียวกับที่ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยว่าชัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญนั้นทั้งหมด

ศาลรัฐธรรมนูญได้ยืนยันถึงหลักนิติธรรมที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญาอีกครั้ง ในคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๔/๒๕๕๖ เรื่องพระราชบัญญัติความร่วมมือระหว่างประเทศในเรื่องทางอาญา พ.ศ. ๒๕๓๕ มาตรา ๔๑ ซึ่งบัญญัติให้บรรดาพยานหลักฐานและเอกสารที่ได้มาตามพระราชบัญญัตินี้ถือเป็นพยานหลักฐานที่รับฟังได้ตามกฎหมายนั้น เป็นบทบัญญัติที่บังคับให้

จำเลยต้องถูกผูกมัดตามพยานหลักฐานและเอกสารที่ได้มาจากการสืบพยานของโจทก์ในศาลต่างประเทศที่จำเลยไม่มีโอกาสตรวจหรือรับทราบพยานหลักฐาน หรือต่อสู้คดีได้อย่างเพียงพอ เป็นบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่จำกัดสิทธิเสรีภาพของบุคคล และกระทบกระเทือนสาระสำคัญของสิทธิในกระบวนการยุติธรรม ไม่สอดคล้องกับหลักนิติธรรม จึงขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ

นอกจากหลักนิติธรรมแล้ว ศาลรัฐธรรมนูญได้อ้างกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights - ICCPR) ข้อ ๑๔.๓ อันเกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับการพิจารณาต่อหน้า สิทธิที่จะต่อสู้คดีด้วยตนเองหรือโดยผ่านผู้ช่วยเหลือทางกฎหมาย สิทธิที่จะซักถามพยานซึ่งเป็นปรปักษ์ต่อตน และสิทธิขอให้เรียกพยานฝ่ายตนมาซักถามภายใต้เงื่อนไขเดียวกับพยานซึ่งเป็นปรปักษ์ต่อตน มาใช้เป็นเหตุผลหนึ่งที่สนับสนุนว่าพระราชบัญญัติดังกล่าวขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญด้วย

ตัวอย่างคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญดังกล่าว เป็นการแสดงให้เห็นว่า “หลักนิติธรรม” นอกจากจะเป็นหลักการสำคัญที่บัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญแล้ว ยังมีผลเป็นสภาพบังคับอันเป็นรูปธรรมให้บทบัญญัติแห่งกฎหมาย ไม่ว่าจะที่มีผลใช้บังคับอยู่ หรือที่จะตราออกมาใช้บังคับ จะต้องสอดคล้องกับหลักนิติธรรมด้วย หากไม่แล้วบทบัญญัติดังกล่าวย่อมขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ

ส่วนที่ ๔ ศาลรัฐธรรมนูญกับการเมืองการปกครองภายใต้หลักนิติธรรม

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า หลักนิติธรรมนั้นเป็นหลักการทางรัฐธรรมนูญที่มีสภาพบังคับ และผูกพันต่อการใช้อำนาจและการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐ

หน้าที่และอำนาจของศาลรัฐธรรมนูญที่นอกเหนือจากการควบคุมตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมาย คือการตรวจสอบและรักษากติกาทางการเมืองการปกครองให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ หน้าที่และอำนาจเหล่านั้นได้แก่ การตรวจสอบคุณสมบัติและลักษณะต้องห้ามในการดำรงตำแหน่งและปฏิบัติหน้าที่ของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง การวินิจฉัยปัญหาเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ระหว่างคณะรัฐมนตรี รัฐสภา และองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ และการวินิจฉัยปัญหาเกี่ยวกับการใช้อำนาจตามรัฐธรรมนูญประการอื่น ๆ เช่น ความชอบด้วยเงื่อนไขและกระบวนการของการแก้ไขเพิ่มเติม

รัฐธรรมนูญ การตรวจสอบเงื่อนไขความชอบด้วยกระบวนการตราและความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของพระราชกำหนดของฝ่ายบริหาร รวมถึงการวินิจฉัยว่าหนังสือสัญญาที่รัฐบาลไทยตกลงกับรัฐบาลต่างประเทศหรือองค์กระหว่างประเทศนั้น เป็นหนังสือสัญญาที่จะต้องนำมาให้รัฐสภาให้ความเห็นชอบหรือไม่ด้วย

ศาลรัฐธรรมนูญได้กล่าวถึงหลักนิติธรรมในการใช้อำนาจของรัฐ โดยนิยามไว้ในคำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๑๕ - ๑๘/๒๕๕๖ ว่าหลักนิติธรรมถือเป็นแนวทางในการปกครองประเทศที่มาจากหลักความยุติธรรมตามธรรมชาติ อันเป็นความเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ปราศจากอคติโดยไม่มีผลประโยชน์ส่วนตัวเข้ามาเกี่ยวข้องและแอบแฝง หลักนิติธรรมจึงเป็นหลักการพื้นฐานสำคัญของกฎหมายที่อยู่เหนือบทบัญญัติที่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งรัฐสภาก็ดี คณะรัฐมนตรีก็ดี ศาลก็ดี รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐก็ดีจะต้องยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ดังนั้นการอ้างหลักเสียงข้างมากมาสนับสนุนการใช้อำนาจตามอำเภอใจโดยที่ไม่ได้คำนึงถึงเสียงข้างน้อยในการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ จนทำให้เกิดความเสียหายและความเสื่อมโทรมของประเทศชาติหรือการวิวาทบาดหมางและแตกสามัคคีกันอย่างรุนแรงในหมู่ประชาชน ดังที่ปรากฏเป็นปัญหาวิกฤตของชาติที่ผ่านมาอันย่อมขัดต่อหลักนิติธรรม

ทั้งนี้ แม้ว่าการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญจะสามารถกระทำได้โดยเสียงข้างมากตามเงื่อนไขที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ แต่กระบวนการแก้ไขเพิ่มเติมดังกล่าว ก็จะต้องดำเนินไปด้วยกระบวนการที่ชอบตามรัฐธรรมนูญและเคารพรับฟังเสียงข้างน้อยด้วย

เช่นนี้แล้ว กระบวนการพิจารณารัฐธรรมนูญที่ใช้เสียงข้างมากในการลงมติปิดอภิปรายในวาระที่ ๑ โดยละเลยไม่รับฟังความคิดเห็นของฝ่ายข้างน้อย รวบรัดปิดการอภิปรายและปิดการประชุมเพื่อให้มีการลงคะแนนเสียง เป็นการใช้อำนาจหน้าที่ไปในทางที่ไม่ชอบ เอื้อประโยชน์แก่ฝ่ายข้างมากโดยไม่เป็นธรรมอันเป็นการขัดต่อหลักนิติธรรมจึงไม่ชอบด้วยรัฐธรรมนูญ

นอกจากนี้ แม้ว่าการลงมติในเรื่องใด ๆ ของรัฐสภาจะต้องอาศัยเสียงข้างมาก แต่การออกเสียงของสมาชิกรัฐสภาที่เป็นเสียงข้างมากนั้น จะต้องกระทำการโดยวิธีการอันชอบด้วย ดังนั้นการที่สมาชิกรัฐสภาบางรายมอบหมายให้สมาชิกรัฐสภาคนอื่นใช้สิทธิออกเสียงลงคะแนนแทนตน เป็นการละเมิดหลักการพื้นฐานของการสมาชิกรัฐสภาต้องปฏิบัติหน้าที่โดยไม่อยู่ในความผูกมัดแห่งอาณัติมอบหมายหรือการครอบงำใด ๆ ต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประชาชน

ชาวไทย โดยปราศจากการขัดกันแห่งผลประโยชน์ การกระทำการออกคะแนนเสียงแทนกันเป็นการกระทำที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ ขัดต่อหลักความซื่อสัตย์สุจริต มีอาจถือว่าเป็นมติที่ชอบของรัฐสภาในกระบวนการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมได้

บทสรุป

เราอาจสรุปได้ว่า หลักนิติธรรมนั้น เป็นหลักการในการใช้อำนาจอธิปไตย และหลักในการใช้และตีความกฎหมายที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีความเป็นสากลซึ่งมีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง โดยหลักนิติธรรมของตะวันตกนั้นมาจากการมุ่งจำกัดอำนาจรัฐของผู้ปกครองด้วยกฎหมายหรือโดยการที่ฝ่ายผู้ปกครองคือพระมหากษัตริย์นั้นยินยอมจำกัดพระราชอำนาจต่อประชาชน ส่วนหลักนิติธรรมของไทยนั้นมีที่มาจากคติในทางพระพุทธศาสนา อันเป็นหลักการที่พระมหากษัตริย์ยินยอมจำกัดพระราชอำนาจให้อยู่ใน “ธรรม” ด้วยเจตจำนงของพระองค์เอง

เมื่อระบบกฎหมายยุคใหม่เข้ามามีอิทธิพลในระบบกฎหมายไทย หลักนิติธรรมก็เป็นหลักการที่ถูกนำเข้ามาพร้อมกันด้วย โดยปรากฏหลักนิติธรรมนี้สอดแทรกอยู่ในบทบัญญัติแห่งกฎหมายตลอดจนการใช้และตีความกฎหมายของศาลไทยมานาน ในฐานะของหลักการพื้นฐานแห่งความยุติธรรมทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

จนกระทั่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นต้นมา จึงเริ่มมีการบัญญัติรับรองหลักนิติธรรมว่าเป็นหลักการที่มีคุณค่าระดับรัฐธรรมนูญ ผูกพันต่อการใช้อำนาจของทุกองค์กรของรัฐ และมีสภาพบังคับ

ศาลทั้งหลาย ซึ่งรวมถึงศาลรัฐธรรมนูญด้วยนั้น ถือเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยในทางตุลาการ เป็นผู้ปรับใช้บทบัญญัติแห่งกฎหมายทั้งหลายเข้ากับปัญหา ข้อพิพาท หรือข้อโต้แย้งที่เกิดขึ้นในสังคมและประเทศชาติ การพิพากษาหรือวินิจฉัยของศาลนี้เองที่เป็นการนำหลักนิติธรรมมาปรับใช้เข้ากับข้อเท็จจริง ทำให้หลักนิติธรรมนั้นมีสภาพบังคับเป็นรูปธรรม รวมถึงในคำพิพากษาหรือคำวินิจฉัยของศาลเอง ก็เป็นเครื่องชี้ว่าเรื่องใดหรือหลักการใดที่ถือเป็นหลักนิติธรรม จึงอาจกล่าวได้ว่า ศาลนั้นเป็นทั้งผู้ใช้และเป็นผู้ “ค้นพบ” หลักนิติธรรมซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของกฎหมายธรรมชาติที่ว่าหลักนิติธรรมนั้นเป็นหลักการที่มีอยู่แล้ว และศาลเป็นผู้ค้นพบหลักการนั้นโดยประกาศออกมาผ่านทางคำพิพากษาหรือคำวินิจฉัย

ศาลรัฐธรรมนูญไทย ได้นำหลักนิติธรรมมาใช้ในการพิจารณาวินิจฉัยในคดีรัฐธรรมนูญต่าง ๆ ทั้งเพื่อการรับรองและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และการรักษากติกาทางการเมืองการปกครองให้เป็นไปโดยชอบ ภายใต้หลักนิติธรรม ในทางเดียวกันนั้น จึงเท่ากับว่าศาลรัฐธรรมนูญเป็นผู้ประกาศว่าหลักการใดบ้างที่ถือเป็นหลักนิติธรรมที่มีคุณค่าระดับรัฐธรรมนูญ ที่จะมีผลผูกพันต่อการตรากฎหมายและการใช้อำนาจทั้งปวงของรัฐ หลักนิติธรรมที่ได้รับการรับรองโดยศาลรัฐธรรมนูญนั้น มีผลในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนในหลายเรื่องดังที่ได้ยกตัวอย่างไว้ข้างต้นแล้ว และยังถูกใช้เพื่อการคุ้มครองกติกาทางการเมืองการปกครอง เพื่อให้เป็นไปตามหลักการของระบอบประชาธิปไตยที่ปกครองโดยเสียงข้างมากที่เป็นธรรม เพื่อประโยชน์สุขของประเทศชาติและประชาชนเป็นส่วนรวม

จึงอาจกล่าวได้ว่า ศาลรัฐธรรมนูญไทย คือผู้ปกป้องคุ้มครองรัฐธรรมนูญ ซึ่งไม่ใช่หมายถึงรัฐธรรมนูญฉบับใดฉบับหนึ่งเท่านั้น แต่ยังหมายถึงหลักการพื้นฐานและอัตลักษณ์ทางรัฐธรรมนูญ (Constitutional identity) ของประเทศไทยที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน คู่กับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการเมืองการปกครองประเทศของเรา.

บรรณานุกรม

ธานินทร์ ภัยวิเชียร (๒๕๕๒) . **หลักนิติธรรม (THE RULE OF LAW)** . กรุงเทพฯ : บริษัท ชวนพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๓๐) . **พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๒๑** . กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย

กิตติศักดิ์ ปกติ (๒๕๕๖) . **การปฏิรูปกฎหมายภายใต้อิทธิพลยุโรป** . กรุงเทพฯ : วิญญูชน
บวรศักดิ์ อวรรณโณ (๒๕๓๗) . **กฎหมายมหาชน ๒ : การแบ่งแยกกฎหมายมหาชน – เอกชน และ
พัฒนาการกฎหมายมหาชนในประเทศไทย** . กรุงเทพฯ : นิติธรรม

คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๑๑/๒๕๕๙ (๒๓ พฤษภาคม ๒๕๕๙) . ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา
เล่ม ๑๒๓ ตอนที่ ๙๐ ก วันที่ ๔ กันยายน ๒๕๕๙

คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๑๓/๒๕๕๖ (๒ ตุลาคม ๒๕๕๖) . ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา เล่ม
๑๓๑ ตอนที่ ๒ ก วันที่ ๖ มกราคม ๒๕๕๗

คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๑๒/๒๕๕๕ (๒๘ มีนาคม ๒๕๕๕) . ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา เล่ม
๑๒๙ ตอนที่ ๙๗ ก วันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๕

คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๔/๒๕๕๖ (๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖) . ราชกิจจานุเบกษา ฉบับกฤษฎีกา เล่ม
๑๓๐ ตอนที่ ๕๙ ก วันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๖

คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญที่ ๑๕ - ๑๘/๒๕๕๖ (๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๖) . ราชกิจจานุเบกษา ฉบับ
กฤษฎีกา เล่ม ๑๓๑ ตอนที่ ๕ ก วันที่ ๘ มกราคม ๒๕๕๗